

3. Довженко О. Зачарована Десна. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1977. — 63 с.
4. Бондарчук Л. Місто, котре повинно черпати в собі засоби для відродження // Місто. — 2002. — 24 жовтня. — С. 11.
5. Антуан де Сент Екзюпері. Маленький принц: Повість / Пер. з фр. А. Перепаді. — К.: Школа, 2003. — 144 с.
6. Огієнко І. Моє життя. Автобіографічна хронологічна канва. — Житомир: Полісся, 2002. — 119 с.
7. Формування основ християнської моралі в процесі духовного відродження України. Матер. міжнарод. наук.-практ. конф. Статті, доповіді, виступи. — Острог, 1995. — Кн. 2. — 225 с.

The article deals with the problem of ecological education, develops it using fiction texts of writers-humanitarians, the humanistic position of I. Ogiyenko is outlined.

Key words and word combination: ecological education, environment, ecological topic, writer-humanitarian, Christian ethics, humanistic position.

Отримано: 7.08.2010 р.

УДК 001(477)(092)+821.161.2-1.09

В. Ф. Погребенник

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

**ХУДОЖНЯ ДИКЦІЯ «ПІЗЬНОГО» ІВАНА ОГІЄНКА
(на матеріалі поеми «У муках конання»
і циклу «Юнацькі щасливі літа»)**

Об'єктом дослідження цієї статті — лірика «пізнього» І. Огієнка. На прикладі характерних її зразків висвітлено ідейні й художні особливості творчої манери автора, його індивідуального стилю.

Ключові слова і словосполучення: поезія релігійного чуття, біографізм, автобіографізм, психологічність, ліро-драматизм, архітектоніка, пафос, ліричний суб'єкт.

Історія світового письменства різних періодистів показує: нерідко його деміургами ставали як звичайні служителі церкви, так і найвищого рангу її князі (приклад — Іоанн Павло II). Досить тут згадати давнє українське письменство, творене переважно рясофорними літераторами, починаючи від першого «митрополита з руських» Іларіона до анонімного Клірика Острозького, афонського аскета І. Вишенського й ієромонаха К. Зіновієва. Вони творили переважно з потреби наблизити людей до Бога, зміцнити їх християнські чесноти, відстояти віру батьків у релігійних полеміках-позвах чи й навіть розвинути «кунштотвліве» барокове мистецтво плетенія слівес і типографських експериментів, як священик І. Величковський.

Нова українська література засвідчує певне пригасання активності і кількісне скорочення чисельності письменників у рясах на Наддніпрянщині XIX ст. через далекосяглий результат зміни на гір-

ше статусу України та стану її церкви — за І.Огієнком та сучасними істориками, не заангажованими нічим, окрім істини, нелегітимно позбавленої свого патріархату. Натомість Галичина у XIX віці являє продовження цієї традиції у творчості греко-католицьких парохів будителів М. Шашкевича і М. Устияновича, трьох священослужителів-репрезентантів письменницької родини Лепких, у першу чергу о. Сильвестра Лепкого (батька братів Богдана й Лева Лепких). Марко Мурава, як і інший сільський священик Тимотеї Бордуляк, ставилися до літературної праці не тільки як до художницької діяльності, а й як до сповіді, різновиду душпастирського сіяння високих цінностей духу і довічних істин.

У цьому контексті становить значний інтерес письменницький набуток священництва у XX столітті, епосі світових воєн і геноцидної гекатомби народів, погрому невгодних конфесій у СРСР та спалаху нового масового номадизму. Під останнім маємо на увазі вимушене перебування нонконформістської кращої частини інтелігенції — не тільки, до речі, української — у заокеанській екзилі, зумовлене встановленням на одній шостій земної кулі червоного тоталітарного режиму.

Зокрема, цінним матеріалом для вистудювання характерних ознак художнього світу поета водночас церковного діяча, особливостей індивідуального літературного дискурсу такого кшталту творців красної словесності є сливе недовідома поетична спадщина митрополита Іларіона — педагога і богослова, освітнього й громадського діяча, видавця, теоретика й культуролога, філолога й історика, духовного провідника й державотворця, подвижника Івана Огієнка.

Про мистецьку його спадщину поки що відомо небагато; нещодавно розпочалось наукове вивчення поетичного доробку І. Огієнка (розвідка «Поетична творчість Івана Огієнка» проф. М. Тимошика, статті С. Мороза, Г. Насмінчук, О. Волковинського, частково М. Лецькіна, Д. Слободянюка й ін.), як і саме повернення цього набутку вченого й літератора в Україну. Щойно 2009 р. у науковому збірнику «Іван Огієнко і сучасна наука та освіта» (відповідальний редактор проф. Є. Сохаська) побачили світ створені ним на початку 60-х рр. і передруковані з канадського місячника «Віра й культура» ліро-драматичний щоденник «У муках конання» та меморативний цикл, також віршем, «Юнацькі щасливі літа». Вони й становлять предмет цієї розвідки, що має метою з'ясувати параметри поетичних «голосу» й хисту вже молодого літератора, що підписав їх просто — «Іларіон».

Генезу «денника зболілої душі» розкрив сам автор. Поема «У муках конання», згідно з його преамбульним автокоментарем, постала у вінніпезькому шпиталі після операції як антидот від тяжкого болю й нічної безконечної самотини: «Писав його кров'ю свого змученого серця...» [2, с. 302]. Тож шпиталь, тілесні муки й душевні страждання, дещо полегшуванні під час мережання рядків, — таким було «поезієпороджувальне» середовище. До того ж сталося це уже вдруге: раніше, 1946-го р., у лозаннській клініці в І. Огієнка народилась інша «дитина муки» — драматична філософська поема «В обіймах страждання».

Природа вищеназваного поетичного «щоденника» — така ж, як і у «Зів'ялого листа» І. Франка. Це підкреслюють ідентичні констатації з передмови Франка та стислого передслів'я Огієнка з наголосом на суб'єктивізм і чисто особистому характері двох писань, їх автентичній душевній реальності. Тобто маємо перед собою хвилюючі документи людської щирості, своєрідну й споріднюючу двох авторів художню кардіограму того, що відчуває змучена людина у час розставання зі світом (незалежно від того, що ліро-трагедійний мовець у збірці Франка страждає не від хвороби, а від нерозділеного кохання й урешті, не боячись Бога, ставить свинцеву крапку у скроню).

І. Огієнко також композиційно структурував ідейно-художнє ціле: поему «У муках конання» поділено відповідно до етапів пережитого на 10 психологічних частин-сегментів. Це триптих «Зірвалась буря...», дві семичастинні єдності — «Смертні болі» та «Спинився час», кульмінаційна перша вершина цикл «Умру...» із 14 віршів, інтроспекція «Чужаниця» з 8 віршів, друга вершина — триптих муки й самозречення у пориві до Бога «Буде друга операція»; шестивірш оновлення «Господь мені поміч!»; «онадієний» триптих «Раптова надія на видужання»; композиція з п'яти віршів радості й сили «Воскресення» та пуант одужання, вистражданої мудрості й самопосвяти Творцю «Додому!».

Така стадіально-психологічна архітектоніка ліричної поеми, злегка епізованої зовнішньою канвою томління у шпиталі наратора, шевченківської духової людини, виявилася найбільш придатною для потоку свідомості тяжко занедужалого мовця, відтворення у ньому як вічного «мemento mori», так і звитяги духу, очищеного й употужненого у горнілі страждання. У «шпитальній» поемі І. Огієнка, як і у «казематному» циклі Т. Шевченка, теж одірваного од батьківщини у тяжкий час випробувань, — два кола образної уяви, дещо вужче особисте (хоч і воно виводить на позаособистісні обрії) і ширше громадське. Час від часу вони підлягають у структурі цілого мистецькій конвергенції, продовження, взаємному доповненню й вивершенню.

У першому колі — власна доля, зняття особистої скорботи огнистою присутністю Бога у серці («Передчуття»), конфлікт безсилля — й усвідомлення необхідності докласти ще більше власних зусиль для розбудови Церкви у Канаді. Особливо вражаючими у поемі є ті її мистецькі обертони, що у «жмутку» «Смертні болі» пов'язані з відтворенням болючої психодрами ліричного суб'єкта, який, рокований на «повільну програ в смертній бої» між Ангелом-охоронцем і Примарою смерті, страждає у «темрявній труні-кімнаті» від навали жорстоких духів Змори, крилатих Привидів.

Експресивне образне мислення І.Огієнка нерідко на інтертекстуальній основі «оречевлює» перебування у путях страждання: див. бінарну дихотомію болючого лежання *стятою деревиною* (у Т. Шевченка — «гнилою колодою»), без володіння хоча б однією *пир'ночкою* від Ікарових *крил*, що «ними неслася людина» [2, с. 303]. Поет, зближуючи особистісний і громадський плани самовиразу, майстерно культивує асоціативне зближення: їх силу, здатну

зцілити, може надати чудодійний *Євшан* (інтертекстом тут слугують «євшанні» твори І. Франка, М. Вороного, Олександра Олеся, М. Чернявського, Л. Мосендза). Таким зіллям одужання й оновлення в тексті слугує мікрообраз — *крапля* святої *Дніпрової Водиці*.

Належні до поезики страждання у поемі — кволі позви «пощо й нащо», поширені серед митців не тільки у постбайронічну добу, а й символістську (від правописного праксису символістів походить і поетове означення ключових образів великими літерами); філософська резигнація про кінець усього сущого в душі Шевченкової мініатюри «Косар». Вони «сусідять» зі справжністю глибоко прочутих шпитальняних реалій і автентичністю звирянь, породжених не естетичною модою, а самою дійсністю («Спинився час», «Спить шпиталь...», «Ніч пожируща»). Врешті ці песимістичні нотки «знімаються» у ліриці Огієнка прогананням безнадії через усвідомлення вічності Законів Творця, множенням христофанійних акордів любові до Пастиря Доброго — Лікаря світу, пориву у небесну голубиць («Так треба...», «Кінець», «Нічого...»), врешті уславлення Бога за бачену й пережиту красу рідного світу та вияви людського щастя («Слава за все!»).

До першого кола поетичної уваги входять, його розширюючи, миродайні екскурси у родинне минуле Огієнків. У диптихові «Сестриці» — «Мати» та його продовжуючій мініатюрі «Сестра мені ноги помила...» зі «сніжнобілим» жіночим еством пов'язано його здатність, виявлену колись щодо самого Христа, полегшувати чоловічі муки. При вислові не лише фізичних станів ліричного героя індивідуальній дикції поета стають підвладними «відфольклорні» компоненти образності й стилю. Назвемо, наприклад, пряму апеляцію «Ой сльози жаркі, перестаньте...», поетичний концепт душі-пташки чи Долі, строфічне обрамлення («Тече річка попід гаєм, / Береги зелені...» — «Тече річка під горою — / Береги високі...»), врешті поетизм само ототожнення, за моделлю кобзарських дум, із сірою у «Згляньтеся!..» чи блукачем під чужими зорями у «Чужаниці».

Осердям другого кола уваги — Україна. Вона виступає головним об'єктом патріотичного вболівання у віршах «Молитва», «Наказ Господній» та ін., як-от: «Впаду й на Небі на коліна, / Схились при Божому Престолі: / Нехай воскресне Україна / Серед живих у вольнім колі!» [2, с.302]. Як бачимо, Огієнко — щирий християнський поет-містик, натхненний візіонер, настановлений на злиття з Господом не так для особистого, як задля всенародного спасіння. У розбудові месіаністської мрії про велике прийдешнє України поет вдається до творчого перетоплення традиції Т.Шевченка з його ідеалом нової, вольної всеукраїнської і вселюдської родини та традиції українського Мойсея Франка, певного у майбутньому гідному входженні Батьківщини до «народів вольних кола».

Хвилі Дніпра, веселки, квітуючі сади, гармонія батьків і дітей, ба навіть зламана берізка (аналогом тут бачимо не переспів В. Александрова, а вірш «Червона калино, чого в лузі гнешся?..» І. Франка) утворюють опоетизований топос рідного краю. Хоч і у народнопісенних стильових шатах у вже цитованому вірші «Дні

жорстоки», образ України прикметний есхатологічними конотаціями трагедії Батьківщини, як в актуалізованих уже 2010-м роком рядках «Душить ворог Україну, / Душить до останку...».

Передсмертне, як бачилося, прощання з нею — це гідне останнє прощай орача, який зрошував урожай на українському твердому перелозі, робітника, який увесь вік служив їй вірно, лив «працю зливою». На своїй Голгофі він не він не хоче бачити смерті, тому що не всю земну працю скінчив. Канадські ж квіти виступають у контексті частини «Умру...» синекдохальним означенням не тільки чуда Божої краси й об'єктивно — не такої вже самотності мовця, а й самого далекого краю, якому він віддав серце і душу, де «Людиною став...» (аполог «Канада»).

У другій половині «денника» дикція поета збагачується риторичними оскарженнями («друзів» — у віршах «Я нічого від вас не просив», «Сховайте...»), біблійними алюзіями («Ізнову...»), щирими благальними інтонаціями, пафосом долання тілесної немочі силою духу («Старий...») та прийняттям останньої дороги («Мовчи, моє серце...»), врізноманітнюється все новими означеннями Господа як рідного Отця. Щодо цього, то Огієнко виступив достойним продовжувачем збірки «Сад божественних пісень» Григорія Сковороди. Уповання на Бога, молитва до нього і його святих про заступництво і порятунок («Святий Димитріє!» — другий після поеми «Чернець» Т.Шевченка художній твір, присвячений Дм. Тупталу).

Неочікувана вже надія на виздоровлення «вибухає» в поетичному дискурсі Огієнка промінними нотками оптимізму. Як колись сонце прогнало у поезії Франка його неодмінну «посидільницьожуру», в чому М. Зеров добачив початок одужання митця, так і у восьмому «блоці» «У муках конання» сонце проганяє Примар («Надія»). Риторичними засобами, властивими українській проповідницькій прозі (див. рядки 1–8 «Воскресення»), та «відшевченківськими» образами орошеної «безводної пуці» й «паростей зелених» Огієнко пластично, зокрема засобами емпізи, відтворив атмосферу відродження життя, проспівав «алілуя» Господові. Зі смертельного випробування ліричний герой поеми виходить оновленим до бою за ідеали «донечки Божої» Свободи, Братерства рідного, Правди, міжлюдської Згоди і Любови, до ширення Христової науки.

Під кутом зору особливостей версифікації ствердимо: «шпитальній» ліриці поета не властиві віршова поліметрія та поетика енжамбеманів. Витвори його музи прикметні альтернуючими ритмами улюбленого ямба, зрідка іпостасованого пірихіями. Крім цього силабо-тонічного метру у поемі знаходимо й інші — анапести, амфібрахії, а також народнопісенний коломийковий вірш. При культивуванні улюбленої строфічної форми вірша з чотирьох катренів строфіка Огієнка доволі різноманітна. Поряд із превалюючими катренами (чотиривіршами записано в одному випадку й збагачені внутрішньою римою коломийки) знайдемо у нього п'ятивірші й секстини, строфоїди («Я не готовий відійти...»), класичну сонетну форму («Старий...»).

Інші тембри поетичного голосу І. Огієнка характеризують його віршові спомини «Юнацькі щасливі літа». Вони являють собою відлети на крилах ліричного спогадування у давноминулий світ рідного надтирського Полісся, до незабутих реалій родинного життя. У цьому циклі вищою у порівнянні з поемою є ступінь літературного біографізму. 1880-ті — початок 1890-х рр. у свічаді меморатів, «олітературених» художньо, постають як час холодної муки («Так холодно...») та постійного голодування Йванка («Щоденно», «Їсти», сонет «Дитяче» цієї несонетної теми), якому зарадити тільки спочуттям не може мати. Відповідність дійсності мотиву засвідчують автобіографічні нотатки І. Огієнка «Моє життя», вміщені в упорядкованій М. Тимошиком книжці Митрополита Іларіона «Рятування України». Скупі записи за 1884–1891 рр. тут засвідчують сильне бідкування вдовою його матері Пріські та зростання у недостатках наймолодшого сина.

Оповідання ж мами «На Введення», живцем, як видається, перенесене сином на папір майже без літературних поетизмів, ясує обставини смерті батька, теж Івана, що був, згідно з цитованою «хронологічною канвою», «переїханий кіньми», а родина залишилася в горюванні та біді. Наступний у циклі вірш «Буревій» — чергова ява з драми життя Огієнків. Риторичне питання із цього зимового малюнку, написаного знову з перевтіленням у душу зажуреної нені («Дитина гола й необута, / У чім до школи побіжить?»), також корелює з записом в автобіографії за жовтень 1891 р.: «Вдова віддає свого сина Івана до місцевої школи, але незабаром забирає його, бо нема відповідного вбрання» [3, с. 70].

Спраглість хлопчика до знань у діалогічно-«антифонній» пісенній формі відбиває вірш «До школи!..». Добрий зразок віршування про дітей, діалогізований монолог «У школі» розкриває світ взаємних прив'язаностей брусливських однокласників убогого вдовиченка Івася й вітроногї («гомерівський» епітет) пустунки Домці, лунких співаків у церкві. Неможливість навіть елементарних дитячих розваг через брак звуванки — типову трагедію бідняцьких дітей, цей пасинків життя українських соціальних аутсайдерів Російської імперії, зафіксовано в поезії «Ковзанка» й однотемному вірші, поставленому з з автопсії, «Сніжна піна». З часом у душі селянської дитини зростає критична маса «проклятих» питань (два твори під назвою «Чому?»), що свідчать про соціальний антагонізм і непривітаність бідноти у світі, дисгармонійно облаштованими людьми.

Індивідуальному хисту автора виявилось близьким у реалізації однієї з найважливіших у циклі теми материнської долі творення за законами «рольової» лірики. Адже змалку І. Огієнко глибоко пізнав думки й тривоги нені-пташки, згодом назавше упластичнивши їх у діалозі про несправдане спільне щастя діалозі «Мрії» та в елегії «Мати», що звучать мартирологом життєвим силам і завзяттю рідної «союзниці» у путах бідноти й притуги. Їх неприкрашену картину, затну довести до розначу малого героя, містить мініатюра «Горе». Несприятливі для розвитку людини аберативні риси дійсності постали й у віршах «Сонечко», «Усе життя», «Спогад».

Однак в ідеалізованому з дистанції часу вірші-сновидінні «Син про матір» маємо коректив до цих епітафієвих конотацій згасання. Та й фінал «Самотнього» скрашує поява матері, а з нею — радощів зустрічі, ніжності. У художньо-символічній біографії родини постать найріднішої залишається оповитою серпанком взаємного щастя навіть у злигоднях. Мати у лірика невідлучна від сердечних реєстрів любові й шани («Мати», «Моя мати» — вірші напівдитячої свіжості, останній дещо трафаретної образності), щирої видимої мови почуттів («Колисанка»). Деколи І. Огієнко підносився в темі до лаконізму й виразності вислову, властивих кращим пісням, як та Мазепа на, що стала народною: «Ой тяжко жити удовою, / Коли ти чаєчка безсила...»

До обсягу обдаровання літератора входить і його потяг до філософування. Його виявлено, наприклад, у тріо «Юність» — «Молодість» — «Молодість». Тут утілено риси юності, водночас гордої й сміливої та голодної і безсилої, що дуалізмом нищило «сліди козачої породи». По-імпресіоністськи відбито й апофеоз молодості, здатної на порив і лет, але в умовах «тяжкої сваволі» царату приреченої на марнування «творчої сили» («Усе життя»), творення «гордих дій» лише у думках.

Автобіографічне осмислення своєї молодості, що слід підкреслити, поет у «Із літ малих» і ін. творах виводив із доленосного рішення посвятити себе Богові. Як знаємо, до нього значною мірою спричинився Брусилівський священик Никанор Сташевський. Ретроспекція «Із літ малих» формулює цей процес самоусвідомлення упрост по-шевченківськи (пор. із його «Долею»), але за присутності системи координат віри: «Я просто й вірно йшов з Тобою, / І путь моя була ясна...» [2, с. 319].

Один із кращих творів циклу, «Підземний капонір» показав: поетичній дикції І. Огієнка не було чужим присвятне віршування. Автор тут майстерно поєднав долю в'язня Косого Капоніра В. Винниченка, якому вірш і присвячено, та факт існування у стінах понурого закладу Військово-фельдшерської школи, де Огієнко навчався у 1896–1900 рр. разом із оперним співаком Михайлом Донцем і прокомуністичним ізгодом письменником Дем'яном Бедним. Грізна фортеця з закутим у ній соколом, спів юного хору, в якому під небо голублячого Отця голосом «стелиться Донець», — ці образи й тепле ліричне переживання є ознаками безперечного хисту автора. Шкода тільки, що твір своєчасно не став артефактом «материкового» українського мистецтва слова, як, наприклад, суголосний настроєм тичинський вірш про поїзду з Великої Багачки.

Катрени «Чужина», ще один вислів самоусвідомлення поета з висоти прожитих літ, привертають увагу розкриттям джерела погідного світосприймання ліричного «я». Хоча на дальніх дорогах він розгубив усе родиме, зайшов у «суворе й тяжкеє пожив'я» старості, йому завше душу й серце гріє Рідний Бог. А «вістря» й шлюсакорд меморативного циклу, поезію-мрію «У сні» автор присвятив Матері «милій Україні». В провіденційній візії Митрополит Іларіон бачить її сильною, з могутніми крилами:

...все летиш угору й вгору,   Я вірю глибоко: тирани
До сонця ясного, до Неба, —   Погинуть геть аж до останку, —
Там повно волі та простору,   Й загоряться болючі рани,
І щастя повно там для тебе...   Й всміхнешся ти назустріч ранку!

В ці пророчі окреслення, що підтверджують: «І. Огієнко завжди думав і жив Україною, долею рідного народу» [1, с.107], треба вірити, незважаючи на жодні хмари на політичному видноколі України. Задля цього слід працювати і зрощувати, втім на життєдайнім ґрунті спадщини Івана Огієнка, що поступово повертається на батьківщину, молоде покоління, здатне доконати зміну на краще у долі рідної держави.

Таким чином, лірика Івана Огієнка, можливо, й не вражає своїм дерзновенним новаторством чи вкрай модерним характером, але його творча манера детермінована релігійно-ідеалістичним світосприйманням і прикметна добротним традиціоналізмом вітчизняної красної словесності. Образне мислення лірика позначене творчим синтезом реалістичного літературного неонародництва й унесенням деяких засимільованих нав'янь символістського й імпресіоністського письма, популярних у добу формування Огієнка як поета (воно припадає на пору виступу друком у поетичній антології «Українська Муза»), а також засвоєнням здобутків фольклорної стильової течії та внутрішньолітературних традицій української художньої класики нової та новітньої доби.

Список використаних джерел:

1. Духовна і науково-педагогічна діяльність І. І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження: наук. доповіді другої Всеукр. наук.-теор. конф. — Кам'янець-Подільський–Київ, 1997. — С. 106–107.
2. Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. зб. : серія історична та філологічна. — Вип. VI. — Кам'янець-Подільський, 2009. — С. 302–320.
3. Огієнко Іван (Митрополит Іларіон). Рятуння України. — К., 2005. — С. 68–172.

The object of the article's investigation is the poetry by «late» I. Ohienko. The ideas and the features of his creative manner, his individual style have been studied taking into account characteristic samples of this poetry.

Key words and word combination: religious poetry, biographism, autobiography, psychologism, lyrical dramatism, architectonic, pathos, lyrical subject.

Отримано: 5.05.2010 р.